

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 940.3(497.4-15)"1916"
prejeto: 16. 5. 2006

Kaja Širok

univ. dipl. zgodovinarica in italijanistka, Šolska ul. 37, SI-5250 Solkan
e-mail: kajasirok@hotmail.com

"Z eno nogo na poti v krtovo deželo" Umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916

IZVLEČEK

Prispevek je nastal v okviru preučevanja zgodovine prve svetovne vojne na Goriškem, ukvarja se s potekom evakuacije Gorice pred italijansko zasedbo mesta in po njeni okupaciji leta 1916 ter z odnosom do civilnega prebivalstva v času vojne. Predvsem se osredotoča na položaj civilistov v spopadu ter prakso urejanja vprašanja civilistov na militariziranih območjih.

KLJUČNE BESEDE

prva svetovna vojna, Goriška, soška fronta, evakuacija, begunstvo

SUMMARY

"WITH ONE FOOT ON THE WAY TO DEATH"

WITHDRAWAL OF CIVIL POPULATION FROM THE GORIŠKA REGION IN AUGUST 1916

The contribution arose within the frame of studying World War I in Goriška; it deals with the course of evacuation of Gorica before and after the Italian occupation of the town in 1916, and with the attitude towards civil population during World War I. Above all it focuses on the situation of civilians in battle, and on the practice of settling the civilians issue in militarized areas.

KEY WORDS

World War I, Goriška, Isonzo front, evacuations, refugees

Uvod

Leto 2001 je bilo za Goriško posebno leto. Praznovala je tisočletnico svoje prve zgodovinske omembe in različne prireditve so se vrstile tako v Gorici kot Novi Gorici. V okviru številnih dogodkov so napovedovali tudi velik koncert združenih mest, a do slednjega vendarle ni prišlo, saj sta obe strani obletnico praznovali individualno. Kar se je ves čas kazalo kot ponovna reintegracija in unifikacija enega, multikulturnega mesta, je bilo na koncu bolj podobno nacionalnim manifestacijam, ki so si lastile ozemlje iz darovnice Otona III. Kljub vsemu očitaniu in sprenevedanju je v javnosti vendarle obstajala velika bojazen, da se bo "nesporazum" ponovil tri leta kasneje, ko so na meji med obema mestoma potekale priprave na praznovanje vstopa Slovenije v EU.

Na ozemlju, ki se je oblikovalo v prepletanju in soodvisnosti romanskega in slovanskega elementa, je jasno, da je bila zgodovina podvržena različnim, predvsem nacionalno obarvanim interpretacijam. O identiteti skrinje spomina prebivalcev Goriške bi se še naši zanamci zaman preekali. Zdi se skoraj nemogoče, da je v enem stoletju pokrajina zamenjala toliko držav, oblasti in poimenovanj, pa vendar imela vedno iste prebivalce. Menjale so se zastave, oblike imena mesta, ideologije, a ljudje so ostajali. Kajti Görz – Gorizia – Gorica ni bila nikoli ena sama, utelešala je nacionalna hrepenenja tako Nemcev kakor Italijanov in Slovencev. V jezikovno mešanem okolju so se tako razvijale in prepletale različne nacionalne identitete, ki so oblikovale kompleksne in ideološko nasprotne politične scenarije dvajsetega stoletja na Goriškem.

Prebivalci so prvo svetovno vojno spremljali v prvih bojnih vrstah, bili so neposredno vpleteni v svetovne dogodke, ki so spreminjali podobo takrat poznane sveta. Po premirju namreč ni bilo družine na Goriškem, ki ne bi trpela za posledicami velike vojne bodisi materialno bodisi psihološko. Nastali situaciji, ki ni bila preprosta, se je pridružila še nova travma – kljub zmagam, ki so bile pridobljene z žrtvovanjem za lastno zemljo, je bila vojna izgubljena. Čez noč je sovražnik postal gospodar, tako nad ideološkim imaginarijem kot zemljo, in žrtvovano je bilo izgubljeno.

Letošnje poletje na Goriškem obeležujemo devetdesetletnico šeste soške ofenzive. Namenoma ni napisano "praznujemo", ker menim, da se Slovenci v danem letu predvsem spominjamo, medtem ko Italijani vendarle v omenjeni obletnici praznujejo osvoboditev svoje "redente" Gorice. V času šeste soške ofenzive, 8. avgusta 1916, so se namreč avstro-ogrške enote po večdnevni bojih umaknile iz bombardiranega mesta in še isti dan so vanj vkorakale italijanske čete, ki so območje nadzirale do dvanajste soške ofenzive. Po mnenju osvobo-

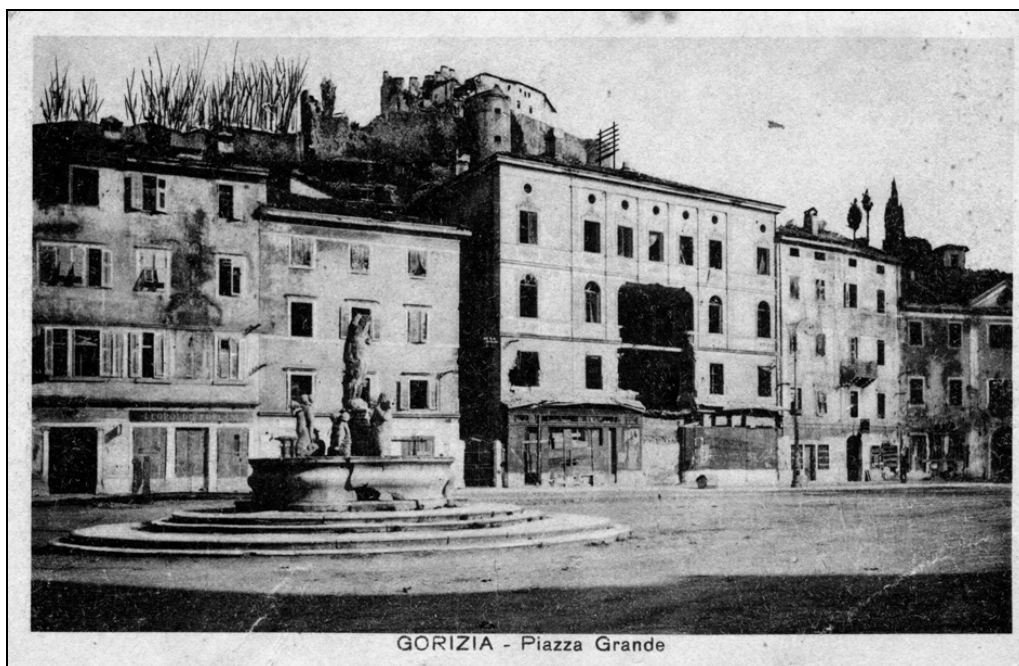
diteljev je bila osvojitve Gorice za italijansko stran popolnoma upravičena in legitimna, saj naj bi bilo mesto vedno laško in naj bi večina prebivalstva gojila pozitivna čustva do italijanske zasedbe ozemlja.¹ A to je bilo vendarle isto mesto, ki so ga slovenski sodobni časopisi imenovali "avstrijska Nica" in je v srcih avstro-ogrskih državljanov bilo trdnjava obrambe habsburškega ponosa.

O življenju civilistov v opustošenem mestu ter o položaju vojakov na frontnih linijah nam iz prve linije pripoveduje dunajska pisateljica Alice Schalek, vojna poročevalka, ki je v prvi polovici leta 1916 v mestu bivala in istega leta na Dunaju tudi izdala knjigo *"Am Isonzo. März bis Juli 1916"*. Delo, ki je vsekakor prežeto z gorečo lojalnostjo habsburški kroni in poveljuje junaštva avstro-ogrskih vojakov na legendarnih goriških bojiščih, je verjetno prvo sodobno delo ženske – poročevalke z vojnih območij. Med drugim avtorica opisuje tudi hrabre Goričanke in Goričane, ki navkljub nenehnemu bombardiranju v mestu vztrajajo in naprej živijo svoj vsakdan. Kraj je po Schalekovi sinonim za *carpe diem*, kjer je vsak dan preživet intenzivno, kjer je vsako pivo popito kot zadnje in kjer se ljudje smeji, kot da bi to lahko bil poslednji smeh, ki je v naglici dneva zasijal na njihovem obrazu. Nikjer, po mnenju avtorice, ni bilo čustvo do sočloveka tako prijateljsko, kot je bilo v Gorici spomladi 1916. In ravno tu, na soški fronti, ki je bila simbol ponosa in krik junaštva s soških bojišč, se prvič soočimo z vprašanjem pomena in smisla te vojne, ki je uničila domove in prisilila ljudi, da živijo v nemožnih razmerah.² Vprašanje, s katerim se verjetno ni soočala samo Schalekova, temveč več milijonov beguncev in vojakov, ki so bili od leta 1914 neizbežno vpleteni v veliko vojno.

Koliko je človeško čustvovanje dejansko vpleteno v proces pozabe in spominjanja, ni dognano, lahko pa trdimo, da igra nacionalna čustvena nota, ta primarni občutek pripadanja, zelo močno vlogo v historični konstrukciji povojnih dogodkov. V

¹ Schalek, *Isonzofront*, str. 19; Dan, *La presa di Gorizia*, str. 22.

² Schalek, *Isonzofront*, str. 29–38. "...qui, tra queste case morte e al cospetto delle caverne di terra divenute abitazioni, mi appare all'improvviso la guerra, in tutta la sua indicibile follia. C'è qualcuno che è capace di capire perché si distruggono le case a cannonate e si spingono gli uomini a vivere nelle caverne? Chi è chi impone ciò che nessuno vuole? La guerra? Chi è questa guerra?" / "...tu, med temi mrtvimi hišami in pred obličjem jam, ki so postale bivališča, se mi je nenadoma prikazala vojna v vseh svoji neizrekljivi norosti. Ali je kdo zmožen razumeti, zakaj se s topovi rušijo hiše in so ljudje prisiljeni živeti v jamah? Kdo je ta, ki uveljavlja to, česar nobeden neče? Vojna? Kdo je ta vojna?" (prav tam, str. 31). Avtorica pričujočega članka je prevajalka vseh italijanskih citatov v članku. Citati, tako slovenski kot italijanski, so v kontekst zgodbe uvedeni brez kometarjev ali interpretacij avtorice članka.

Gorica v času prve svetovne vojne, v ozadju Goriški grad. (hrani Goriški muzej)

tem primeru je spomin na Gorico v vojni in rekonstrukcija tega obdobja še vedno primer, da se vroče strasti o lastništvu Gorice še vedno niso polegale. V mislih je predvsem predgovor v italijanskem prevodu knjige Alice Schalek *"Isonzo-front"*, kjer italijanski avtor bralce nagovarja, naj vsemu v knjigi vendarle ne verjamejo, in opaža, da je avtorica s svojimi izbranimi besedami pazljivega bralca že vnaprej opomnila, kje je meja med lažjo in resnico o Italijanih. Z enakim odnosom do vprašanja zasedbe mesta in politike Italije v prvi svetovni vojni je opredeljena vsa italijanska literatura, preučena v okviru nastajanja raziskave. In tu trčimo na prvo oviro, ki jo članek v svoji ožji tematiki tudi obravnava, torej na podajanje in interpretacijo virov o evakuaciji in zasedbi mesta v italijanski in slovenski literaturi.

Ravno dvojno podajanje interpretacije zgodovinskih dogodkov in vprašanje poteka zasedbe mesta v preučeni virih je nakazovalo izjemno perečo sliko prepozne evakuacije civilistov, ki so se poleg izgube vsega soočali še s stereotipnim ožigosanjem sovražnikov države tako v avstro-ogrskih kot italijanskih poročevanjih.

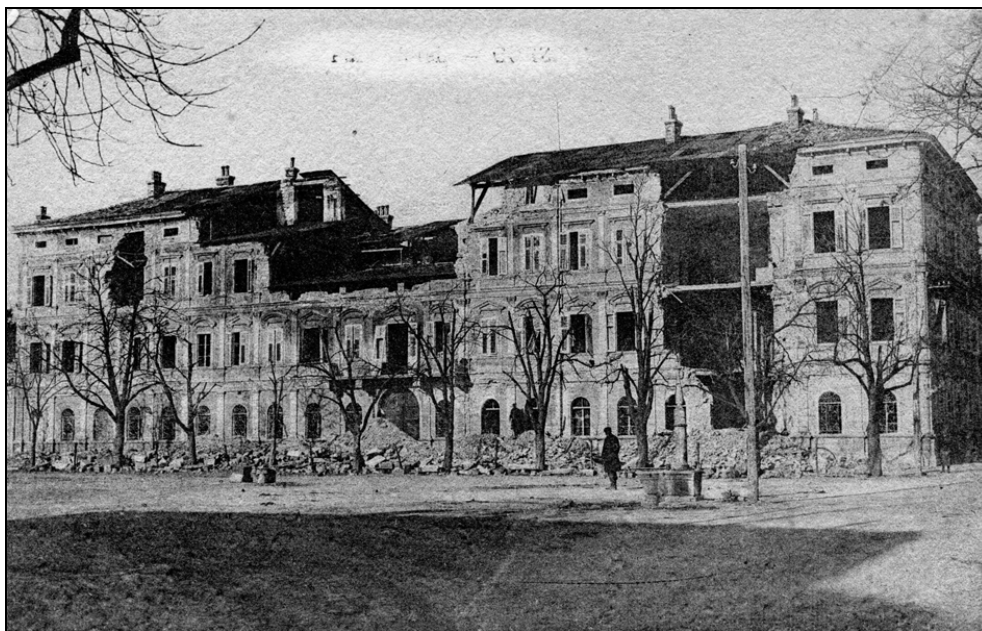
Ker je evakuacija Goriške kompleksna in zanimiva tematika z močno čustveno komponentno, ki je še danes aktualna, je smiselno, da najprej predstavimo način izvedbe raziskave, nekaj splošnih informacij o položaju civilistov na frontnih območjih ter položaj Goriške v omenjenem obdobju.

Kot je bilo omenjeno že na začetku, se bo članek osredotočal predvsem na položaj civilistov v spopadu ter prakso urejanja vprašanja civilistov na

militariziranih območjih. Prek analize slovenskega časopisja v letu 1916, strokovne literature in osebnih pričevanj ljudi, ki so svoje otroštvo doživeli v begunskih taboriščih, bo grajena zgodba o evakuaciji Gorice. Iz izsekov zgodb – pričevanj, pridobljenih v raznih tematskih knjigah, in časopisja iz omenjenega obdobja, bo bralcu približan trenutek zaukazane evakuacije in načini, kako so se posamezniki pripravili iz območja na pot v begunstvo.

Raziskavo se je izvajalo v fazah, ki so vključevale študijo obstoječega primarnega in sekundarnega gradiva, terensko delo in končno formulacijo rezultatov. Prispevek temelji na dveh različnih metodoloških pristopih. Formulacija končne hipoteze se bo opirala na podatkih – virih iz prve svetovne vojne, ki jih hranijo v arhivih in knjižnicah v Novi Gorici in Gorici, ter strokovni in poljudni literaturi na tematiko velike vojne. V okviru terenskega dela je bila za podlago izbrana t. i. "metodologija pripovedovanja življenjskih zgodb", ki je temeljila na intervjujih s starejšimi člani družine Vuga, ki so doživeli pot v begunstvo.³ V okviru družinske zgodovine je bilo spoznavanje begunstva v prvi svetovni vojni predstavljeno tudi s starimi fotografijami, ki so bile posnete v času prve svetovne vojne, in s pregledom korespondence med družinskimi člani v času vojne.

³ Intervju Franc Vuga, Solkan, junij–julij 2005; intervju Julijana Širok, roj. Vuga, junij 2005.

Porušene hiše v centru Gorice. (hrani Goriški muzej)

Iz izbranih fotografij, ki so takrat velikokrat služile za dopisovanje, je razvidna mutikulturalnost predvojne Gorice, saj so fotografije, tiskane v italijanskih studijih, opremljene z avstro-ogrskimi znamkami in slovenskim besedilom. V tipičnih predvojnih pozah, značilnih za ateljejsko fotografiranje, ponujajo upodobljeni prebivalci podobo mesta, ki ga po končanem svetovnem razpletu ni bilo več. S propadom habsburške monarhije je namreč tudi Gorica izgubila svojo avstrijsko multikulturalno podobo in postala simbol italijanskih nacionalnih interesov, ki so se dokaj kmalu prelevili v fašistično agresijo nad ostalim, neitalijanskim prebivalstvom.

Da je bila Gorica zapleten družbenopolitični okvir družbenih stikov ljudi različnih narodov in kultur, pričajo že podatki štetja prebivalstva. Po štetju leta 1869 je bila etnična sestava prebivalstva mesta taka: 60% Italijanov furlanskega izvora, 21% Slovencev, 11% Nemcev, 6,6% Italijanov; ostalo so bili Judje in drugi. Ob ljudskem štetju leta 1880 so popisovalci prvič vprašali po pogovornem jeziku. Občina je štela 20.920 prebivalcev, poleg italijanščine je govorilo 3.411 ljudi slovenščino, 2.149 nemščino, 40 češko; samo 13.112 prebivalcev Gorice je bilo pismenih.⁴

Po zadnjem avstrijskem štetju leta 1910 je bilo izmed 260.000 duš, ki so bivale v Pokneženi grofiji Goriško-Gradiški, 58% Slovencev (154.564), ki in so naseljevali hribovit in kraški predel. Italijanov oziroma Furlanov je bilo okoli 90.000 in so živeli v nižini in ob vznožjih hribov (Brda, Dolenja, Lu-

činik). V Gorici je prebivalo 32.000 ljudi, od tega 47,8% Italijanov, 34,8% Slovencev in 10,4% nemško govorečih. Ta sloj prebivalstva je bil zaposlen v vojski, uradih, šolstvu in javnih ustanovah.⁵

Jugozahodna frontna linija, nastala v maju 1915, je spremenila poznano Goriško ne samo v družbenih odnosih, temveč je vojna posegla tudi v mestni habitat, v urbano naselje, ki si še vrsto let kasneje ni opomoglo od bombardiranj in uničevanj.⁶

Civilno prebivalstvo je bilo soočeno z vojaško mobilizacijo odraslega moškega prebivalstva, zmanjšano porabo prehrane in nastopom žensk kot delovne sile. Glede na geografsko lego kraja je odprta fronta dnevno grozila z nenehno nevarnostjo bombnih napadov in uničenjem premoženja, z naglimi evakuacijami iz ogroženega območja in kompleksnimi odnosi z vojaki, ki so območju poveljevali.⁷

Vendar so zgodbe in usode civilnega prebivalstva dolgo ostale nepovedane. Po Cecottiju naj bi bilo pomanjkljivo obravnavanje tematike civilnega prebivalstva in njihove vpletenosti na soški fronti pripisano predvsem posledicam kompleksnosti samih dogodkov, kjer so bili prebivalci tako akterji kot žrtve. Poleg tega je bilo nemogoče in popolnoma neprimerno uvrščati fenomene begunstva in civilnih internacij v mit junaštva in patriotizma, ki je prežemal povojno obdobje.⁸

⁴ Rupel, *Krajevni leksikon*, str. 96.

⁵ Rupel, *Krajevni leksikon*, str. 96.

⁶ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 12-13.

⁷ Prav tam, str. 99.

⁸ Prav tam, str. 14.

Evakuacije, internacije in begunska politika

Državna skrb za vojne begunce je v prvi svetovni vojni spadala pod notranje ministrstvo na Dunaju. Upravno je, na lokalni ravni, za delovanje ustreznih begunskih oddelkov preko glavarstev skrbela občina.

Že pred začetkom spopada med Italijo in Avstro-Ogrsko je ministrstvo za notranje zadeve začelo s pripravami na evakuacijo prebivalstva iz Tridentinskega in Primorja. Predvsem so načrtovali umik prebivalstva iz puljske trdnjave in okoliških krajev ter prebivalcev območja Krasa in Posočja. V načrtih so bile tudi aretacije civilistov, ki so bili osumljeni simpatiziranja z Italijani, in internacije prebivalcev, imenovanih "regnicoli" – "Reichsitaliener", državljanov Italije, ki se niso povrnili v domovino.⁹

Internacije niso bile posledice kakšnih obsodb ali kršitev, temveč so bile preventivni ukrep, ki so ga zahtevale politično-vojaške okoliščine proti tistim, ki so podpirali zahteve sovražnika (iredentisti), proti pristašem miroljubnih gibanj ali nevtralnih strank (anarhisti, socialisti), tistim, ki so bili osumljeni špijonaže in sabotaž, ter proti migrantom, ki so se v državo preselili iz sovražnikove države in niso bili povrnjeni v matično državo.

Kot primer se navaja lista internirancev pri *Direzione della Polizia di Trieste*, ki ni vključevala zgolj iredentistov, temveč tudi liberalnacionaliste, "politisch unverlässlich", radikalce, republikance, prostitutke, garibaldince, anarhiste in špijone. Presenetljivo interniranje prostitutk je bilo povezano s strahom, da so takšne ženske lahek plesen in bi zlahka lahko postale sovražnikove špijonke.¹⁰

Pod kategorijo "*interniranci*" so bili ožigosani predvsem politični osumljenci in državljani sovražnikove države, medtem ko je bila kategorija "*begunci*" po svoji definiciji kompleksnejša. Begunci so se denimo delili na tiste, ki so prejeli podporo države, in one, ki je niso. Na tiste, ki so ta leta preživeli v taboriščih, in tiste, ki so se razpršili po državi. Kompleksnost pojmov "*prebežnik*" in "*begunec*" je bila tako posplošena, čeprav sta vključevala različne kategorije civilistov, ki so bili prisiljeni zapustiti dom zaradi vojaških operacij na tem območju. Ministrstvo pa s posameznimi dekreti, ki so uravnavali položaj civilistov s fronte, ni direktno ločevalo med evakuiranci in prebežniki. Diskriminantna ločnica sta bili namreč nacionalnost¹¹ in socialni položaj begunca. Tisti begunci, ki so razpolagali z osebnim premoženjem in so si lahko sami zagotovili finančno neodvisnost, so lah-

ko svobodno izbrali kraj svoje rezidence, ostali so bili prepuščeni varstvu države in poslani v taboriščne centre.

Tako so na začetku maja 1915 začele potekati evakuacije civilistov po Posočju in Krasu. Prisilnim beguncem so se kmalu pridružili prebežniki iz vzhodne Furlanije in Brd, ki so se zatekli za avstrijske postojanke. Število beguncev v skupinah je bilo nedefinirano, iz nekaterih krajev je prišla le peščica vaščanov, iz drugih cele družine, v nekaterih primerih so pribežale cele vasi. Lep primer prvih soočanj z begunci ponuja tekst Damirja Feigla "*Tik za fronto*", kjer avtor opisuje svoje srečanje s prebežniki, nameščenimi v stari cukrarni. Da oblasti na situacijo niso bile pripravljene, priča sledeči izsek iz črtice: "*Uradniki, ki imajo oskrbo beguncev v rokah, niso še izšolani, ko pridejo begunci; ko pa se deloma vžive v novo delovanje, se presele begunci v kraje, kjer poizkušajo novi uradniki svoje upravne in organizatorične zmožnosti na teh nesrečnih zajčkah, in ves proces se ponavlja "da capo"*".¹²

Po podatkih, ki jih navaja Cecotti, je število prvih beguncev presešlo takratna pričakovanja avstrijskih oblasti, saj je že konec maja presešlo številko 100.000. Ministrstvo za notranje zadeve se je soočalo z resnimi težavami, tako na organizacijskem kot higienskem področju. Kot posledica takratne slabe organiziranosti evakuacij je sledil moratorij oziroma omejitev evakuacij le na območja, kjer je bila izselitev nujno potrebna iz vojaškega stališča.

Takšen je bil primer Posočja, kjer so bile evakuacije "totalne", motivi za takojšnje izpraznjenje frontne linije pa niso bili vezani zgolj na reševanje življenj civilistov, temveč tudi na vojaške operacije na območju. Izpraznjena področja so dajala več manevrskega prostora vojaškim enotam in jim tako omogočala reševanje kakršnegakoli problema varnosti enot.¹³ Razlog evakuacije je bilo tudi nezaupanje lokalnim oblastem in strah pred špijonažami simpatizerjev sovražnika. Ti prebivalci so bili premeščeni v barakarska taborišča v notranjosti Avstrije. Prvi val beguncev, evakuiran v poletju 1915, je bil premeščen iz območja ob meji in odpeljan z živinskimi vagoni do Lipnice in od tam poslan v taborišče v Wagni. Po nenehnih preselitvah in odselitvah je italijansko begunsko prebivalstvo končalo v Wagni, slovensko govoreči begunci pa so bili premeščeni v taborišče v Gmundu, v spodnji Avstriji.¹⁴

Andrej Šavli navaja, da se je že v juniju 1915 tudi Deželni odbor za Goriško-Gradiško preselil na Dunaj, kjer je organiziral svoj begunski oddelek in

⁹ "Regnicoli" ali "Reichsitaliener" je bila oznaka za prebivalce Italije, ki so živeli na ozemlju Avstro-Ogrske.

¹⁰ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 78.

¹¹ Prav tam.

¹² Feigel, *Tik za fronto*, str. 28.

¹³ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 102.

¹⁴ Prav tam.

informacijski biro. Avgusta 1915 je na Dunaju nastal tudi "Osrednji odbor za pomoč beguncem iz juga", katerega predsedstvo je prevzel bivši ministrski predsednik, baron dr. Maks Vladimir Beck, kot eden izmed dveh podpredsednikov je bil dodeljen msg. dr. Alojzij Luigi Faidutti, goriški deželni glavar.¹⁵ Interese slovenskih goriških beguncev je med drugim zastopal goriški nadškof msg. Frančišek Borgia Sedej iz Gorice.

Država je beguncem po dekretu, sprejetem 3. novembra 1915, dodeljevala pomoč na območjih, določenih s strani ministrstva za notranje zadeve s sodelovanjem lokalnih oblasti. Istočasno pa je omejevala območje gibanja in selitve beguncev, ki so v centrih živeli v polprisilnem bivanju.¹⁶

Opisane oblike kontroliranja beguncev v državi niso bile novost, kajti država se je s to problematiko soočila že v poletju 1914 v Galiciji in Bukovini. Kot fenomen masovnih premikov pa je bilo masovno begunstvo vendarle vezano na prvo svetovno vojno, saj se je prvič, za potrebe umika s fronte, lahko množično umikalo civiliste. Le-te so z železnico in drugimi transportnimi sredstvi lahko umaknili iz območij v kratkem času in jih naseljevali drugje.¹⁷ Država je tako prevzela nalogo namestitve, zagotavljanja možnosti dela, izobraževanja na različnih šolskih nivojih, zdravstvene asistencije, možnosti opravljanja verskih obredov. Cel aparat, voden s strani notranjega ministrstva, je nujno zahteval prevzem norm in modelov restrikcije za kontrolo beguncev.

Ministrstvo za notranje zadeve je problem civilnega prebivalstva in vse zadeve, ki so bile vezane na položaj beguncev, urejalo samo in ni toleriralo vmešavanj, v kolikor ta niso bila v obliki pomoči beguncem. Ostalo je namreč pojmovala kot "invazijo na področje, ki je bilo pod njenim nadzorstvom."¹⁸

Begunce so velikokrat premeščali, vendar so vedno pazili, da niso bili v neposrednem stiku s prebivalstvom gostujočega kraja. Zatorej so bila taborišča postavljena izven vasi, kar je tudi omogočalo boljšo kontrolo nad deportiranimi. Notranje ministrstvo je vodilo evidenco evakuirancev, ki jih je oskrbovalo v begunskih taboriščih oziroma jim je nakazovalo begunsko podporo.¹⁹

Po ocenah, ki jih Šavli navaja v publikaciji "Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni", naj bi iz domačih krajev zbežalo okoli 80.000 Slovencev. Po Rojcu, v istem tekstu, naj bi bilo evakuiranih v avgustu leta 1916 okoli 6.000 slovenskih beguncev iz okolice Gorice in iz

samega mesta. Za večji del teh so načrtovali nastanitev v Spodnji Avstriji, in sicer v Brucku ob Litvi in Steinklammu, razpršeno v občinah okraja Bruck in Ganserndorf, nekaj pa jih je prišlo tudi v Wagno.²⁰

V domovini so ostali tisti, ki so se lahko preživljali brez begunske podpore, s prihranki ali z delom. Na začetku je lokalno prebivalstvo sumničavo sprejemalo prišleke, saj so le-ti bili prišli v nove kraje po sili razmer. Šele sčasoma so jih domačini vzljubili in jih vzeli medse. Prav med begunci, ki so vojna leta preživljali na slovenskem ozemlju, je bilo največ primerov trajne naselitve v novem kraju. Leta 1919 naj bi samo v Ljubljani bivalo 4.816 goriških beguncev, na celem slovenskem ozemlju naj bi jih istega leta bilo čez 15.000.²¹

Pri ogroženem prebivalstvu pa so odločitev odhoda v begunstvo poleg situacij, ki jih je narekovalo življenje, odhod dodatno obremenjevali stereotipi, ki so se širili po monarhiji na račun beguncev. Le-ti so bili kot priseljeno prebivalstvo v novem okolju sprejeti hladno, saj naj bi kradli, odžirali prosta delovna mesta, prinašali bolezni in dodatno oteževali problem prehranjevanja. Stereotip je, navkljub svoji negativni noti, vendarle nosil kanček resnice,²² saj so begunci storili vse, da bi preživeli in ne bi bili poslani v begunske centre v notranjosti države.

Naše zemlje ne damo Italijanom!²³

Goriško, 26. julija 1916

"Na naših goriških poljanah je postalo zadnje čase vsaj toliko mirnejše, navkljub temu, da italijanski topovi še vedno prinašajo na Gorico in okolico opustošenje ... Brezmejen je ta pohlep Italijanov po naši zemlji, a brezmejna, čudovita, močna in velika je naša ljubezen do te naše zemlje, kjer smo se rodili, do tega našega solnca. Človeku nehote vstaja v srcu misel, da nismo še nikoli tako vroče te naše domovine ljubili kot ravno sedaj, ko smo v nevarnosti, da jo izgubimo, čeprav se sami dobro tega ne zavedamo ... Mi Slovenci smo in hočemo ostati v veliki, svobodni, narodno pravični Avstriji pod žezlom slavne habsburške dinastije! Ne dajte naše zemlje Italijanom, vrnite Avstriji in Slovencem našo slovensko Benečijo. Naša Brda, naša Gorica, cela naša Goriška mora in hoče ostati slovenska in avstrijska!"

Tako konec julija 1916 opeva Slovenec našo zemljo in bodri ljudi, naj ne klonejo pred sovražnikom. Podobno v časopisu Edinost dne 2. 8. 1916

¹⁵ Pomožni odbor za begunce iz juga; glej *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, str. 116.

¹⁶ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 107.

¹⁷ Prav tam, str. 109.

¹⁸ Prav tam, str. 112.

¹⁹ Šavli, *Naše goriško*, str. 89.

²⁰ Prav tam, str. 91.

²¹ Prav tam, str. 94.

²² Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 113.

²³ *Slovenec*, 29. 7. 1916, str. 1.

Porušeno goriško pokopališče po prvi svetovni vojni, v ozadju se razprostira Sabotin (609 m).
Na tem mestu je danes center Nove Gorice. (hrani Goriški muzej)

beremo poziv dr. Faiduttija, napisan v okviru priprav na praznovanje cesarjevega rojstnega dne 18. avgusta: *"In tudi Vi, sodeležani, ki ste kljub resni nevarnosti v bližini fronte ostali v vojnem ozemlju, bodite pogumni. Vi ste nadomestili manjkajoče delavske moči in s podvojenim naporom ste obdelali svoja polja. ... Zaupajte! Z božjo pomočjo ni več daleč dan, ko bomo videli preporod naše dežele k novemu življenju, ko bomo videli Gorico v novi opravi, obdano od gričev, ob bregu danes historične Soče. ... Predragi sodeželani! Kjerkoli se nahajate, vztrajate hrabro na svojih mestih, bodite vredni današnjih velikih časov, dajajte dobre zglede svojimi otrokom ..."*²⁴

Mit junaških prebivalcev, ki v mestu vztrajajo in kljubujejo sovražniku, je ves čas odmeval po slovenskem časopisju. Gorica in njeni neustrašni prebivalci so bili simbol poguma in neuklonljivosti stare Avstro-Ogrske ter njenih zvestih državljanov, ki so zaupali v svojo domovino. Poleg tega, da je propaganda o junaškem prebivalstvu krepila nacionalni ponos, je avstrijskim državljanom sporočala, da dokler v mestu ostajajo civilisti, nevarnosti za sovražnikovo zavzetje Gorice ni.

Od predvojne Gorice, v kateri je živel okoli 30.000 ljudi, so od onih, ki so bili vpoklicani, in tistih, ki so državo morali zapustiti (t. i. regnicoli), mesto in okolico postopoma prebivalci le zapuščali, čeprav jim je oblast ves čas zagotavljala, da ga sovražnik ne bo nikoli dobil v svoje roke.

A vendarle je bila Gorica mesto na frontni liniji

in skorajda ni minil dan, ko ne bi bila tarča obstreljevanj ali bombardiranj ali ko ne bi padla kaka žrtev. Samo v času četrte soške fronte naj bi v mestu umrlo 62 ljudi.²⁵ Tiste prve avgustovske dni, ko se je začela pripravljati šesta soška fronta,²⁶ se je na Goriškem začelo sušno obdobje, pritiskali naj bi vročina in sopara. Deževalo naj bi prvič 4. avgusta,²⁷ istočasno z okrepitevijo bombardiranj na frontnih linijah. Tudi *Slovenec* poroča o hudi vročini in težko pričakovanem dežju.²⁸

V prvem avgustovskem tednu, ko se začne nova ofenziva, noben slovenski časopis ne nameni bombardiranju Goriške večjega pomena.²⁹ V soboto, 5. avgusta, *Slovenec* prvič poroča o šesti bitki pri Soči in v članku *"Laško barbarstvo nad Gorico"* omenja prve številne žrtve v mestu, večinoma ženske in otroke. Omenja se tudi bombardiranje bolnišnice usmiljenih bratov, kjer je bilo *poleg ubitega priorja ranjenih več bratov. Več ranjencev je kmalu nato umrlo junaške smrti v izvrševanju ljubezni do bližnjega.*³⁰ Dne 7. avgusta *Slovenec*

²⁵ Schalek, *Isonzofront*, str. 20.

²⁶ Šesta soška ofenziva se je pričela 4. avgusta ob 10.00, ko je italijanska vojska začela obstreljevati avstrijske položaje pri Trziču. Močno obstreljevanje je pomaknilo večino avstrijske vojske na ogrožene položaje, medtem pa se je italijanska vojska pomaknila proti Sabotinu, kate-rega je zavzela 6. avgusta. Italijanska vojska je v nekaj dneh odvzela Avstrijcem desni breg Soče in 9. septembra zavzela Gorico.

²⁷ Sedmak, *Ob vznožju branikov*, str. 40.

²⁸ *Slovenec*, 7. 8. 1916, str. 3.

²⁹ Pregledani so časopisi *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Edinost*.

³⁰ *Slovenec*, 8. 8. 1916, str. 1.

²⁴ *Edinost*, 2. 8. 1916.

piše, da je več granat zadelo posamezne stavbe v Gledališki ulici, ulico Anzalino in državni kolo-dvor. Italijani naj bi začeli streljati tudi na posameznike – kmete na polju, *posebno v bližini južnega kolodvora*.³¹ Šele dne 9. avgusta *Slovenec* in *Slovenski narod* poročata o ofenzivi ter namenjata večjo pozornost dogodkom pod Sabotinom in v okolici.

V Gorici naj bi v prvih dneh avgusta živelo okoli 10.000 ljudi. Točnih podatkov o tem, koliko jih je iz obleganega mesta bežalo ali v njem umrlo, ni.³² Medtem ko so bombardiranja postajala vedno hujša in je po pregledanih virih prebivalstvo več dni čakalo na ukaz, da zapusti svoje domove, so avtoritete čakajočim zgolj "svetovale", naj se umaknejo v notranjost države.³³

Gorica se je večji del izpraznila 8. avgusta popoldan. Šele potem, ko je prebivalstvo že tri dni bežalo iz mesta, je namreč avstrijska oblast zaukazala evakuacijo mesta in okolice.³⁴

Evakuacija

"Nisem za evakuacijo", je rekel komandat Schalekovi spomladi 1916, ko je vstopala v Gorico, "vsi dobro vemo, da je Gorica pod sovražnikovim strelom in če kdo raje želi ostati v lastni hiši kot iti v begusko taborišče, je to njegova stvar in ne moja."³⁵

Odgovor na vprašanje, zakaj se prebivalstvo Gorice ni predčasno evakuiralo, se po mnenju italijanskega zgodovinarja Paola Malnija skriva v poteku evakuacij maja in junija 1915. Ker so bile prve vojne evakuacije slabo organizirane, naj bi sledil moratorij oziroma omejitev evakuacij le na območja, kjer je bila izselitev nujno potrebna, predvsem z vojaškega stališča.³⁶

O poteku dogodkov šeste soške ofenzive in stanju v Gorici nam izčrpno poroča Giuseppe del Bianco v *"La guerra e il Friuli"*, zato po njem povzemamo ključne sekvence evakuacije: 6. avgusta

se je občinski komisar Ernesto Dandini namenil k poveljniku divizije in izvedel, da je ta prejšnjo noč preselil komisariat v Šempeter. Edini, ki ga je Dandini srečal, je bil kapetan Pol,³⁷ ki naj bi mu kot prijatelj svetoval, naj se čimprej pobere iz mesta, in mu istočasno kot komandat zabičal, naj civilistom ne razkriva nevarnosti, kajti sam je bil brez nadaljnjih ukazov. V tem času se je prebivalstvo, brez zapovedanega ukaza, že samo odločalo za odhod iz mesta. V kaosu so se na prepolnih in bombardiranih cestah srečevali vojaki, ki so se odpravljali na fronto, in civilisti, ki so bežali iz mesta. Del Bianco poroča o nesrečah pri Rdeči hiši, kjer se je med vojaškimi tovornjaki, avtomobili in vojaškimi vodi znašla na drugi strani masa civilistov, ki so na vozovih in peš, naloženi z edinim premoženjem, ki jim ga je uspelo rešiti, bežali. Masa naj bi tako preplavila cesto, da se nobena stran ni zmogla več umikati, in tako, v vsej nesreči, bila še bolj izpostavljena streljanju in bombardiranju.³⁸

7. avgusta je v mesto prišel baron Andrej Winkler,³⁹ ki se je v mesto prebil preko Ajševice, ki je bila tudi pod ognjem. Kmalu je dognal, da razen njega in okrožnega kapitana Bauma v mestu ni bilo predstavnika oblasti, zato mu ni preostalo drugega, kot da čaka na ukaze. Vendar tega dne ukazov za evakuacijo ni bilo. Številnim ljudem, ki so ga prosili za nasvete, je skrival kritičnost situacije in jim le svetoval, da naj mesto v miru zapustijo ali da pripravijo osebno prtljago za primer, da bodo iz mesta morali bežati.⁴⁰

V noči s 7. na 8. avgust se napadi niso poglobili in v jutru 8. avgusta je Baum le spremljal ponavljajočo se situacijo nemočnega prebivalstva, ki se je zatekalo v mestno hišo po ukaze in navodila. Ščasoma se je pojavilo tudi vprašanje, kam naj sploh bežijo, saj so bile vse ceste iz mesta ali porušene ali pod sovražnikovim strelom. Prihajale so tudi novice, da so Italijani že v mestu in da boji potekajo po cestah. Večalo se je število ranjencev, ki so jih na nosilih prevažali v palačo, in tistih, ki so čakali na novice in ugoden trenutek, da bi lahko zbežali proti domu in odšli iz mesta. Po poročanju Del Bianca naj bi tisti dan ob 14.00 kolesar pridrvel v mestno palačo z ukazom evakuacije, napisanim ročno na košček papirja. Na njem je bilo sporočilo, naj *nemudoma izpraznijo civilno prebivalstvo iz Gorice in Solkana. Vozovi naj čakajo v Prvačni, cilj Gottschee (Kočevje), sporočiti občini Solkan*.⁴¹

³¹ *Slovenec*, 7. 8. 1916, str. 3.

³² Podatki o tem številu varirajo glede na preučene vire. Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 101: "*Gorizia si svuoto solo nell'agosto 1916, quando la maggior parte dei circa 10.000 abitanti rimasti fuggi verso l'interno dell'impero*" "Gorica se je izpraznila šele avgusta 1916, ko je od okoli 10.000 preostalih prebivalcev večina začela bežati v notranjost monarhije". *Slovenski narod*, 18. 8. 1916, str. 3: "*Kakor sem izvedel, je štel mesto zadnje tedne okoli 10.000 prebivalcev. Ti so ostali z malimi izjemami tudi sedaj v mestu, ker se je pokazal večji odvoz civilnih oseb vsled neznatno na razpolago stojičih komunikacij, katere pa so vzele zase čete, za nemogoč*". *Slovenski narod* vsak dan poroča o številu ostalih v Gorici, številke varirajo od "par tisoč ljudi", kot se navaja dne 12. 8., do 7.000/8.000, navedeno dne 19. 8.

³³ Cecotti *Un esilio che non ha pari*, str. 101.

³⁴ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 291.

³⁵ Schalek, *Isonzofront*, str. 29.

³⁶ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 100.

³⁷ Capo di stato maggiore col. Pol; Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 291.

³⁸ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 294-295.

³⁹ Commissario di Polizia dott. Winkler; Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 300.

⁴⁰ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 300.

⁴¹ Prav tam, str. 305.

Četrť ure kasneje naj bi sledilo novo sporočilo, z enakim ukazom. Okrajni poveljnik baron Baum, kot je povedal v svojem poročilu, v Solkan ni poslal obvestila o evakuaciji, saj je bil 4 km oddaljen kraj neprekinjeno pod ognjem in niti ni bilo dovolj ljudi, ki bi evakuacijo lahko izvedli. Sam Baum se je začel umikati popoldan istega dne,⁴² ko so na goriških cestah že potekali boji za mesto. Tako je v njem ostajal samo Winkler, ki je po službeni dolžnosti moral zapustiti mesto zadnji.⁴³

Njegova je bila tudi dolžnost, da obvesti preostale prebivalce mesta, ki so se medtem začeli zbirati v občinski palači: "Iz vseh strani, ne glede na neprikinjeno artiljerijsko točo, ki je bombardirala vse soške dostope, se je pred občinsko zgradbo začela zbirati truma ljudi, ki je želela, da bi poveljstvo evakuacije bilo potrjeno strani kompetentnejših avtoritet."⁴⁴

"Po štiridnevem obstreljevanju Gorice s topovi vseh kalibrov smo jo morali zapustiti v torek ob 4. uri popoldne po ukazu magistrata. Magistratni sluge so hodili po hišah in obveščali ljudi, naj takoj odidejo, da se rešijo pred Italijani. Žalostni prizori so se odigravali, ko so ljudje vsi zbegani začeli bežati proti "Rusi hiši" ..."⁴⁵

Vendar je bilo avtoritetam v mestu jasno, da vseh civilistov ne bodo evakuirali. Kot poroča naprej Baum v svojem poročilu,⁴⁶ je bilo splošno jasno, da starejše prebivalstvo svojih domovanj ne bo zapustilo, čeprav so bili v neprestani smrtni nevarnosti. Ostalo je tudi večje število kmetov, ki niso želeli zapustiti svoje zemlje in so želeli braniti svoje imetje pred hujšimi poškodbami.⁴⁷ Da so v mestu in okolici ostajali tudi preprosti ljudje, ki niso želeli zapustiti svoje zemlje in doma, pričajo tudi drugi viri. Šesta ofenziva se je namreč odvijala v avgustu, ko je imel kmet največ dela. Poleg tega je bil tu verjetno prisoten tudi dejavnik kraje in uničevanja lastnine, saj so bile po italijanski okupaciji hiše izropane in imetje pokradeno. V italijanskih virih se pri teh dejanjih sklicujejo na lakomnost avstrijskih vojakov, pri avstrijski strani gre zasluga teh ne vrednih dejanj Italijanom.

Civilno prebivalstvo je tako pred svojim begom želelo premoženje skriti, velikokrat so stvari zakopali kar na svojem vrtu ali na kakem označenem

območju. Zelo malo tega premoženja je bilo po vojni najdenega. Hiše beguncev so bile po odhodu izropane, tako s strani avstrijskih kot italijanskih vojakov. Ropali so tudi Goričani, ki so v mestu ostali.

"Naposled je jama dovolj globoka in prostora dosti. Skrbno se ozira okrog, ali ga ne opazuje kdo. Le brez skrbi, vrt je v zatišnji; nikamor se ne vidi! ... Le v jamo ž njo, s kovinsko škrinjico."⁴⁸

"Od devetega avgusta so skoraj vsa bivališča prikazovala žalostno podobo ropanja in opustošenja; dokaz, da so sovražnikove enote izkoristile vsesplošno paniko ..."⁴⁹

Evakuirano območje je poleg Gorice in Solkana po prvih poročilih vključevalo še "Kronberg, Šempeter, Gornjo in Dolnjo Vrtojbo, Štandrež, Bilje, Renče, Volčjodrago in menda tudi Miren ter druge manjše vasice v tem okrožnem okolišu."⁵⁰

22. avgusta poda Slovenec novo poročilo o evakuiranih območjih: "Ker prihaja v svet tozadevno razne vesti, konstatiramo, da so bile te dni evakuirane, oziroma se evakuirajo – ako izvzamemo Kras – sledeče občine: Solkan, Kronberg, Ravnica, Trnovo, Osek, Ozeljlan, Šempas, Miren, Vrtojba, Vogrsko, Bilje, Renče, Prvačina, Dornberg."⁵¹

Po Baumovem poročilu Solkana predstavnik oblasti niso evakuirali, preučevani viri ponujajo sledečo sliko odhoda prebivalstva:

"V nedeljo, 6. 8. 1916, je bilo pri maši označeno, da morajo vsi zapustiti Solkan."⁵²

"... pa priteče k nam kaplan Likar in pravi: 'Ljudje božji, pojdemo, Italijani so že na Klancu.'⁵³

"Solkan so ljudje zapustili šele danes zjutraj." (8. 8. 1916)⁵⁴

"Dne 9. avgusta je bežal iz Solkana. Ker so prišli proti množici italijanski vojaki, so se ljudje razkropili, Andrej Božič je bežal mimo državne postaje na Blančah ..."⁵⁵

V Šempetru, ki je bil tudi pod ognjem, je evakuacija potekala v torek, 8. 8. 1916: "... Torek 8. 8. 1916 – ob enih popoldne je došel prvi avtomobil. Naložili so vanj zaboje s cerkevniimi rečmi. Odpeljal je v Prvačno ... Ob štirih je odpeljal drugi avto. V Šempetru je bilo tedaj še petdeset ljudi (pred vojno 1770). Z avtomobilom sta se kot zadnja odpeljala vešč. g. dr. Srebrnič in štadreški župan g. Lutman."⁵⁶

⁴² Okoli 15.30 je Baum zapustil Gorico (Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 307).

⁴³ Prav tam, str. 307. Vendar Slovenec 10. avgusta poroča, da je Gorico, ki je bila evakuirana s strani vojske, kot zadnji zapustil ob 9.00 zvečer Dandini s policijo.

⁴⁴ "...da tutte le parti, incurante dell'incessante fuoco di artiglieria che bombardava tutti gli accessi dell' Isonzo, giunse al Municipio gran quantità di gente, la quale voleva che l'ordine di sgombero fosse confermato da autorità più competenti sul posto." (Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 308).

⁴⁵ *Slovenski narod*, 14. 8. 1916, str. 4.

⁴⁶ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 306.

⁴⁷ Prav tam, str. 309.

⁴⁸ *Slovenec*, 10. 8. 1916, str. 2.

⁴⁹ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 329.

⁵⁰ *Edinost*, 12. 8. 1916, str. 1.

⁵¹ *Slovenec*, 22. 8. 1916, str. 4.

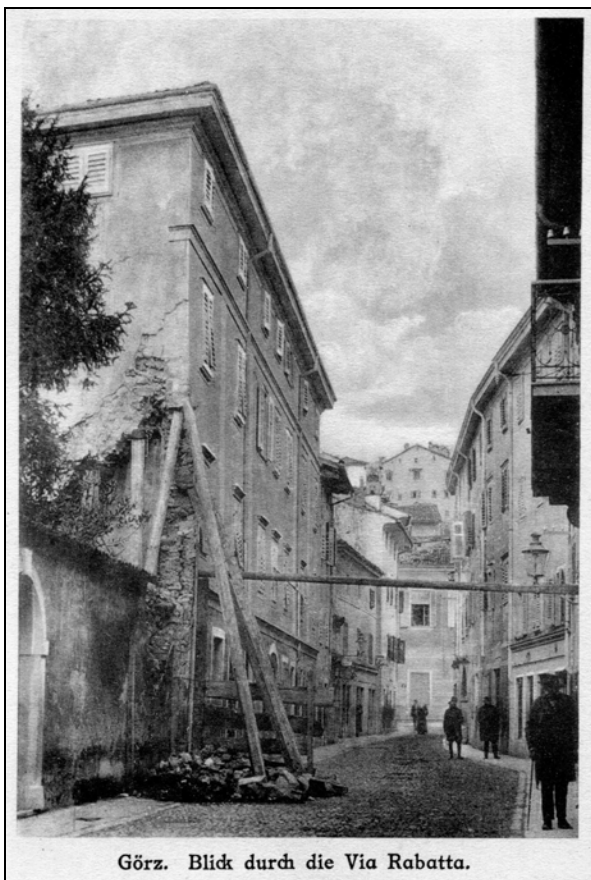
⁵² Sedmak, *Ob vznožju branikov*, str. 110.

⁵³ Prav tam, str. 107.

⁵⁴ *Slovenec*, 10. 8. 1916, str. 1.

⁵⁵ *Slovenski narod*, 29. 8. 1916, str. 5.

⁵⁶ Martelanc, *Šempeter skozi čas*, str. 50–55.

*Ulica Rabatta v času velike vojne.
(hrani Goriški muzej)*

Kot že omenjeno, se niso vsi prebivalci odločali za odhod: "... tedaj sta med jokom z največjo odločnostjo odgovorilo, da med begunce ne gresta: tam je strašno! Raje ostaneta doma tudi če imajo Lahi priti, tudi če imata pokopani biti ... Prišel je k njima še županov tast Tincili, ki se je tudi odločil ostati v Šempetru, naj pride kar hoče. Njemu se je pridružil še sosed župnišča in nekaj žena, skupaj okoli 10 oseb, ki so sklenile ostati doma na vsak način. Znosili so v klet župnišča ... Ostali so res v Šempetru."⁵⁷

Podatke o tem, kako je kmečko prebivalstvo zapuščalo svojo zemljo, lahko razberemo iz pisem, ki so jih prebivalci župnije Solkan – Loke naslovili na svojega župana. Ta je namreč v Slovencu dne 9. junija 1917 prebivalce pozval, naj popišejo svoje imetje ob času odhoda v begunstvo. Tako pri posameznih pisemih, ki ne vsebujejo samo popisov imetja, spoznamo čas odhoda družin v begunstvo in njihovo usodo.

Tako piše županu dne 12. junija 1917 Jožef Hvalič: "saji vam je znano da smo mogli vse zapustiti naše pridelke ker smo šli preč poprej ko je bilo gotovo. Zdaj naštevam sojine koliko preblizno od našiga pridelka in hišnega orodja proč smo šli g. Avgušta 1916."⁵⁸

Pričevanje Marije Leban: "Slavno županstvo Solkan! Mi smo pustili v Solkanu vse osebno opravo skrinj omaro ..." ⁵⁹

In tako begunec Anton Vižin: "... Prosim Vas gospod Župan pomagajte mi v podporni odelki da primem kaj ker jaz sem tukaj brez krajcerja in plačat pa moram vse za ribat moj prostor v baraki pranje in šivanje. Tukaj mi pomaga Andrej Leban kar more. Prosim Vas gospod Župan spravite nas ven od tu če morete živeli se bodemo sami. Odlanskega leta 9. septembra nisem se krajcerja vdobil. Posebej izven mene sem imel stroške še z rancim (rajnim) sinom kije tukaj umrl.

Pozdrav Anton Vižin."⁶⁰

Kot poroča kasneje Winkler v svojem poročilu, mu je bilo po štiri uri popoldan sporočeno, da so italijanske enote že prekoračile Sočo in da prihajajo v mesto. O umiku avstrijskih enot je pričeval tudi trušč, ki se je slišal iz sosednjih ulic, kjer so že potekali ulični boji. Kmalu se je zvedelo, da so boji z italijanskimi vojaki že potekali pri kavarni Corso; pobeg izpred občinske stavbe je bil možen le preko vrtov na Via Rabatta.⁶¹ Italijanska vojska je bila tako od umikajočih se oblasti in civilistov oddaljena le ulico stran.

"V Gorici je ostalo, kakor se sodi, par tisoč ljudi. Naše oblasti so spravljalje ljudi pravočasno iz mesta, patrolje so storile, kar so mogle in iskale ljudi, da jih spravijo proč, vendar pa je moralo ostati tam precej ljudi, pač ker niso mogli proč skozi ogenj granat, nekateri pa so se morda skrili s trdim namenom, da ne gredo proč ..." ⁶²

"Naše vojaške oblasti so pravočasno poskrbele, da je goriško prebivalstvo imelo priložnost se spraviti na varno. Že v ponedeljek so zapuščali zadnji prebivalci opustošeno mesto. Le malo jih je ostalo. Nema in razdrta je sprejela Gorica italijanske čete."⁶³

Pot v begunstvo

"Ko smo se nekoliko odpočili, smo se napotili dalje. Spotoma so se nam pridružili begunci iz drugih občin. Mimo nas so hiteli vojaki v mesto. Prišli smo do železniške postaje. Tam so nas čakali

⁵⁷ Prav tam, str. 55.

⁵⁸ PANG, 1.2.2./44, Jožef Hvalič, Loka n. 6.

⁵⁹ PANG, 1.2.2./44, Marija Leban, Solkan, št. 321/b.

⁶⁰ PANG, 1.2.2./44, Anton Vižin, Loke št. 32.

⁶¹ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 310.

⁶² *Slovenski narod*, 12. 8. 1916, str. 3.

⁶³ *Slovenski narod*, 10. 8. 1916, str. 1.

vlaki in vstopili smo. Ta je klical mati, oni očeta itd. A redko se je kdo odzval ..."⁶⁴

Begunce so na poti čakali pripravljeni živinski vagoni, ki so večino prebivalstva prepeljali v notranjost Avstrije. Drugi so si pomagali z vojaškimi vozovi, vozovi z volji in tudi peš. Nekateri so imeli samo obleko na sebi, saj so si z begom v zadnjem trenutku predvsem reševali golo življenje. Ker so bili to večinoma ostareli ljudje in ženske, matere z otroki, je bila slika evakuiranih dodatno pereča. Begunci so bili takoj odpeljani na Štajersko, v Lipnico, nekaj naj bi jih po poročilih časopisov ostalo tudi na Kranjskem. Težkim ranjencem so nudili pomoč v Ajdovščini, kamor so se preselili tudi "zastopniki oblasti" iz Gorice. 16. avgusta se je goriško okrajno glavarstvo nastanilo v Logatcu.

Cecotti navaja, da je v Wagno po avgustu 1916 prispelo okoli 1.600 Slovencev iz Gorice in okolice.⁶⁵ Da je oblast imela težave z nastanitvijo prihajajočih beguncev, priča novica, objavljena v Slovincu: "Novi begunci na Nižjem Avstrijskem: Iz Brucka smo prejeli naslednje sporočilo: V petek, dne 11. t. m. so prišli novi begunci z juga. Ker ni v Brucku ob Litvi prostora, so jih začasno nastanili po vaseh po bruškem okrajnem glavarstvu ... Novi begunci so nastanjeni po vaseh ob železniški progi, ki pelje na Dunaj iz Brucka ..."⁶⁶

V taborišču v Wagni so prvi prihodi in nastanitve Solkancev zabeleženi dne 14. avgusta 1916, v baraki številka 35.⁶⁷ Iz časopisov in pričevanj je razvidno, da begunci niso dolgo ostali na mestu in so bili s strani oblasti večkrat premeščeni v druge kraje. Veliko slovenskih beguncev je tako končalo v Brucku na Litvi, od koder so čakali na vrnitev domov. Begunce so poleg predstavnikov oblasti po deželi vztrajno iskali tudi vaški župniki, ki so se želeli pridružiti svojim faranom.

"Solkanskim beguncem. Podpisani prosim, da mi nujno blagovolite sporočiti, kje ste v večji skupini zbrani, da se k vam najhitreje preselim in vam v ostalem po možnosti preskrbim glede drugih reči. Pisma naj se naslove na: Franc Likar, kaplan, župnišče v Šturiju, pošta Ajdovščina."⁶⁸

Konec avgusta so bila vsa županstva evakuiranih območji pozvana, da javijo svoj naslov goriškemu deželnemu odboru. Istočasno so se v vseh časopisih še vedno pojavljala imena pogrešanih svojcev in ležečih ranjencev po bolnišnicah.

Glavni begunski val naj bi se končal 21. avgusta 1916,⁶⁹ situacijo beguncev, njihove pravice in dolžnosti je povzel *Slovenec* v članku dne 2. septembra

1916. Objavljam del prve točke poročila: "1. Vsi novejši goriški begunci, v katerih je 6000 in kateri hočejo biti v državni oskrbi, morajo oditi v Lipnico, od koder jih 3600 odpeljejo v okraja Bruck in Ganserndorf na Nižjem Avstrijskem v posamezne občine; ko se zgrade barake, pridejo vsi ti okolu novembra v barake v Bruck; Že sedaj jih pride 200 v Bruck, 700 v Steinklamm, 1500 jih ostane v Lipnici. ... Tu velja izrek: "Kdor prej pride, prej melje". Kdor pride kasneje, ostane v barakah."⁷⁰

Po avstrijski evakuaciji – italijanska evakuacija

Kmalu so, poleg poročil o evakuiranih beguncih in pogrešanih osebah, v slovenskih časopisih začeli objavljati novice o italijanski evakuaciji Gorice:

"One osebe, ki so ostale v Gorici, so Italijani večinoma odpeljali v laško ujetništvo..."⁷¹

"... takšna poročila so v nasprotju z dejstvom, da so Italijani takoj ko so prišli v mesto, začeli prebivalstvo poditi iz mesta kar od kraja ..."⁷²

"Govori se, da so Italijani sedaj odstranili iz mesta vse civilno prebivalstvo ..."⁷³

Italijanska oblast ni nikoli povsem izpraznila Gorice, odhode so zapovedjevali za tiste, ki so mesto želeli zapustiti ali so bili po svoji pripadnosti dvoumni. Paolo Malni, italijanski zgodovinar prve svetovne vojne, ponuja zanimivo hipotezo o ostajanju Goričanov v mestu po njeni zasedbi. Poleg trdne volje Goričanov, da ne bodo zapuščali svojih domov, je odločitev evakuacije dodatno oteževala medijska simbolika osvobojenega mesta in junaško vztrajanje "redentov" ob pričakovanju italijanske vojske. Nenazadnje je bila Gorica dejansko izpraznjena šele po bitki pri Kobaridu, ko so skupaj z vojsko bežali v notranjost Italije vsi njeni simpatizerji.⁷⁴

Corriere della sera, ki je izšel v četrtek, 10. avgusta 1916, se začne z naslovom "*Le truppe italiane entrano a Gorizia*"⁷⁵ in opisuje prve tri dni vojske v Gorici, njen položaj v prejšnjem stoletju in epopejo zmagi nad osvojenim mestom. Na enak način se predstavi prva stran časopisa *Il secolo*, ki tudi opisuje stanje mesta in situacijo ob naskoku na mesto. Zanimivo je, da imata oba časopisa v podnapisih naslov "*Enorme bottino*", torej "*Veliki plen*", o katerem na prvih straneh poroča sam Cadorna.

⁶⁴ *Slovenec*, 12. 8. 1916, str. 4.

⁶⁵ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 123.

⁶⁶ *Slovenec*, 18. 8. 1916, str. 3.

⁶⁷ Sedmak, *Ob vznóžju branikov*, str. 112.

⁶⁸ *Slovenec*, 14. 8. 1916, str. 3.

⁶⁹ Sedmak, *Ob vznóžju branikov*, str. 106.

⁷⁰ *Slovenec*, 2. 9. 1916, str. 2.

⁷¹ *Slovenec*, 14. 8. 1916.

⁷² *Slovenski narod*, 15. 8. 1916, str. 3.

⁷³ *Slovenski narod*, 15. 8. 1916, str. 4.

⁷⁴ Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 102.

⁷⁵ "*Italijanske čete so vstopile v Gorico*".

V medijski vojni, ki sta jo nad izgubljeno oz. pridobljeno Gorico izvajali obe strani, se lahko osredotočimo na način podajanja opisa mesta in načina odhoda oz. prihoda v mesto v italijanskem časopisju:⁷⁶

"Gorizia: la vittoria voleva questo nome per nominarsi; ... E Gorizia e' nostra; e quella che e' vinta e' la battaglia di Gorizia, l'antica, ripresa, durissima, superba battaglia di Gorizia." (Corriere della Sera, 10. 8. 1916)⁷⁷

"I soldati superavano il fiume gridando: Gorizia e' nostra! Gorizia e' italiana! Avanti! Avanti!" (Il Secolo, 10. 8. 1916)⁷⁸

"Gorizia, che i nostri cannoni sono costretti a demolire, purificata dal fuoco risorgera' piu' bella, irradiata di liberta', smorbata dagli austriaci e la madre che avra' ritrovata curera amorosamente le sue ferrite." (Gazzetta del Popolo, 9. 8. 1916)⁷⁹

"Gorizia, il bianco giardino del sole e dei fiori, la citta delle silenziosi notti di ogni e dai colli sempreverdi, non e piu che un mucchio dir ovine. Ma noi non disperiamo del suo avvenire, e abbiamo ferma vede nella vittoria finale delle nostre aspirazioni e del nostro diritto." (L' Eco del Litorale, 22. 8. 1916)⁸⁰

Po okupaciji je bilo naročeno, da se presteje preostale prebivalce, ki so jih zbrali v samostanu San Luigi (okoli 3.500 ljudi), pri katerih se je predvsem preverjalo nacionalno zvestobo. Po Biancu naj bi jih bilo poslanih iz Gorice dvanajst, osem moških in štiri ženske. Rezultati štetja:⁸¹

Moški, starejši od 14 let, N. 668, klasificirani kot:

561 italijanski simpatizerji / 59 na opazovanju / 8 za internacijo / 33 neklasificiranih, osebe brez jamstva

Ženske N. 1387, dečki pod 14 let N. 289, deklice pod 14 let N. 308.

Glede na dejstvo, da so v prvih dneh zavzetja mesta zaprli več oseb, ker so bile klasificirane kot sumljive, in je v notranjost države izseljenih preko 456 oseb, iz lastnega konsenza ali ker so izgubile

domovanje, se je število živečih v Gorici dne 9. 8. 1916 izkazalo za 3.500.

Tistih 2.652 oseb, ki so se v času štetja nahajale v Gorici, se je (izključenih 597 otrok) po nacionalnosti ločevalo:

Italijani N. 1596 / Nemci N. 27 / Slovenci N. 414 / druge nacionalnosti N. 18

Po spolu: moških N. 957; žensk N. 1695

Po religiji: katoličanov 2612, protestantov 12, židov 28.

Od 2.055 civilistov nad 14 let, ki so jih v septembru 1916 prešteli v Gorici, je bilo 77,7% deklariranih za Italijane, 20,1% za Slovence in le 1,3% za nemško govoreče.⁸² Če primerjamo podatke s podatki štetja prebivalstva iz leta 1910, opazimo, da je italijansko govoreče prebivalstvo vztrajalo v mestu, in glede na pričevanja iz literature lahko sklepamo, kolikšna je bila stopnja simpatizerstva do "osvoboditeljev" mesta. Vendar se pojavlja dvom o tem, kakšni "Italijani" so to lahko bili, saj je avstrijska vlada že maja 1915 italijanske državljanke in njihove družine odvedla v notranjost monarhije. Verjetno gre tu za avstrijske državljanke, ki so bili simpatizerji italijanske krone in so dane okoliščine znali izkoristiti predvsem sebi v prid. Tisti Goričani, ki so bili avgusta 1916 odpeljani iz mesta, so begunska leta preživljali v Montaltu v Markah.⁸³

Različni avtorji seveda pripovedujejo o Italijanih, ki so poskriti v kletih in zapuščenih hišah pričakali vojsko "osvoboditeljev". Znan primer je bil Arnaldo Mulitsch, ki se je ves čas vojne skrival v družinski hiši v Gorici. Od bega bratov v Italijo, kjer so služili italijanski vojski, in odhoda matere, Elise Mulitsch Spenhofer, v prisilno begunstvo v Poggstall, se je mladi Arnaldo skrival in v krogu svojih redentističnih someščanov čakal na osvoboditev mesta.⁸⁴ Ali primer inženirja Del Nerija, šefa tehnične občinske pisarne in vodje mestnih gasilcev, ki se je kljub zaukazanemu odhodu iz mesta skrival v domačo hišo in čakal na italijansko zavzetje mesta. Po izpraznitvi mesta s strani avstrijske vojske je Del Neri s pomočjo skrbnika vodnjakov Policarpa sabotiral mestne vodovode, ki so bili v neposredni povezavi z avstrijskimi komunikacijskimi sistemi. Kasneje so mu v Ljubljani sodili zaradi dejanja izdaje države.⁸⁵

⁷⁶ Dan, *La presa di Gorizia*, str. 24-29.

⁷⁷ "Gorica: Zmaga je želela to ime, da bi se proslavila; ... In Gorica je naša; in ta, ki je pridobljena, je bitka za Gorico, davna, ponovno osvojena, težka, veličastna bitka za Gorico."

⁷⁸ "Vojaki so prekoračili reko s kriki: Gorica je naša! Gorica je italijanska! Naprej! Naprej!"

⁷⁹ "Gorica, katero so naši topovi prisiljeni rušiti, se bo očiščena z ognjem ponovno rodila še lepša, obsijana s svobodo, razkužena vseh Avstrijcev, in mati, ki jo bo ponovno dobila k sebi, bo z ljubeznijo pozdravila njene rane."

⁸⁰ "Gorica, beli vrt sonca in cvetja, mesto tihih noči in zinzelenih gričev, ni nič drugega kot kup ruševin. Vendar mi ne obupamo nad njeno prihodnostjo in imamo trdo vero v končno zmago naših hrepenenj in naših pravic."

⁸¹ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 328.

⁸² Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 146.

⁸³ Prinčič, *Pregnani*, str. 11.

⁸⁴ Dan, *La presa di Gorizia*, str. 70-73; Cecotti, *Un esilio che non ha pari*, str. 146; Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 264-272.

⁸⁵ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, str. 309, 313. Vendar Slovenski narod poroča, da se je vodovod pokvaril 7. avgusta (*Slovenski narod*, 30. 8. 1916, str. 4.)

Severna goriška Železniška postaja, danes na slovenskem ozemlju. Na njej je izpisan dan zavzetja Gorice, 9. avgust 1916, in pripis "Italijanska Gorica". Lastnik razglednice je spodaj v slovenskem jeziku pripisal: "Ma samo na tej karti". (hrani Goriški muzej)

Zaključek

Civilno prebivalstvo je začelo Gorico zapuščati že v nedeljo, 6. avgusta. Kot navaja Sedmak, naj bi v mesto lahko takrat vstopali le vojaki,⁸⁶ vendar je iz pričevanj jasno, da so ljudje v mesto kljub neprestanemu bombardiranju prihajali in odhajali. Šele z zaukazano evakuacijo, ki je prišla 8. avgusta, se je prebivalstvo soočilo z izgubo lastnih domov, premoženja in tudi najdražjih, ki so umrli pod ruševinami gorečega mesta ali ostali, po sili razmer, poskriti po domačih kletih. Tisti Goričani, ki so v mestu ostajali, so se morali soočiti z italijansko vojsko in begunskim življenjem v notranjosti Italije.

Nič slabše pa se ni godilo njihovim someščanom na avstrijski strani, ki so svoj novi dom našli v različnih begunskih centrih po Avstrijskem. Kljub propagandi o velikih centrih z urejenimi vrstnimi ulicami,⁸⁷ so se evakuirani kmalu znašli pred drugačno realnostjo, iz katere se marsikdo ni več vrnil.

Zgodbo o evakuaciji Gorice in okolice lahko beremo na več načinov. Zavedno prebivalstvo, ki se je ob svetovnem konfliktu odločilo ostati doma, je želelo predvsem braniti svoje imetje in ohraniti svoj način življenja. Bili so del neke skupnosti, ki je v svojih okvirih funkcionirala po svojih pravilih in je v nastali frontni liniji odigrala vlogo, ki so ji

jo predpisali drugi. Tako kot so določene kraje za potrebe vojske evakuirali, tako je za potrebe monarhije Gorica morala funkcionirati kot mesto. In je, kot opisuje Alice Schalek, kot tako tudi delovalo. Pred evakuacijo in po njej.

Po poročevanju tiska je v Gorici avgusta 1916 ostalo okoli 30 krčmarjev. *Prva stvar, ki se je v Gorici odprla, je bila kavarna. Odprla se točno zjutraj, ko se je sčistilo streljanje v okolici.*⁸⁸

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica
št. 1.2.2. Občine/ 44. Občina Solkan.

ČASOPISNI VIRI

Edinost. Glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice, 1916.

Slovenec. Politični list za slovenski narod, 1916.

Slovenski narod, 1916.

Slovenski begunski koledar za leto 1917.

USTNI VIRI

Intervju Franc Vuga, Solkan, junij–julij 2005. (rojen 1914)

⁸⁶ Princič, *Pregnani*, str. 10.

⁸⁷ Primer opisuje prikaz taborišča Bruck na Litvi. Glej: Lazar, *Begunsko taborišče*, str. 104.

⁸⁸ Dan, *La presa di Gorizia*, str. 37.

Intervju Julijana Širok, roj. Vuga, Solkan, junij 2005. (rojena 1916)

LITERATURA

- Cecotti, Franco: *Un esilio che non ha pari, 1914-1918. Profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'Isonzino e dell'Istria*. Gorizia : Libreria editrice Goriziana, 2001.
- Del Bianco, Giuseppe: *La guerra e il Friuli*. Secondo volume. Collezione "Forum Julii". Udine : Istituto delle edizioni accademiche Udine, 1939.
- Feigel, Damir: *Tik za fronto*. Ljubljana : Tiskovna zadruga, 1921.
- Lazar, Anton: *Begunsko taborišče v Bruck an der Leitha 1915-1918*. Koledar, Goriška Mohorjeva družba, 1993, str. 103-106.
- Martelanc, Jožko: *Šempeter skozi čas*. Nova Gorica : Založba Branko, 1997.
- Masau Dan, Maria: *La presa di Gorizia*. Gorizia : Museo provinciale Gorizia, 1986.
- Prinčič, Vili: *Pregnani. Prva svetovna vojna. Pričevanja goriških beguncev*. Trst : Devin, 1996.
- Rupel, Aldo: *Krajevni Leksikon Slovencev v Italiji*. Trst : Devin, 1995.
- Schalek, Alice: *Isonzofront*. Gorizia : Libreria editrice Goriziana, 2003.
- Sedmak, Drago: *Ob vznožju branikov. Solkan in Solkanci med 1. svetovno vojno*. Celovec : Mohorjeva Celovec, 2003.
- Šavli, Andrej: *Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni. Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. Zagreb, 1973, str. 87-135.

R I A S S U N T O

**"Con una gamba sotto i cipressi"
La ritirata della popolazione civile da Gorizia nell' agosto 1916**

L' articolo tratta la posizione di Gorizia nella Grande Guerra e la prassi intrapresa dal governo austro-ungarico nel trattare la questione dell'evacuazione della popolazione civile dai territori bellici. Il fronte, aperto sul fiume Isonzo nel 1915, aveva totalmente cambiato il modo di vivere della popolazione locale che dovette o lasciare le proprie case o rimanere in costante allerta di nuove offensive. Le prime evacuazioni effettuate nel territorio isontino si svolsero in fretta e difficilmente lo stato si poté prendere cura delle masse che fuggivano dal fronte. Perciò un periodo di moratoria a tempo indeterminato fu presto proposto dal Ministero dell'interno e da lì Gorizia, città sul fronte, rimase abitata. Le autorità del posto potevano soltanto consigliare alla gente di lasciare la città, ma la paura di diventare profughi, senza un tetto e un lavoro, era troppa. Sebbene Gorizia fosse in prima linea e i bombardamenti diventavano ogni giorno più frequenti, molta gente decise di rimanere a casa e non si allontanò dalla città fino alla sesta offensiva italiana nell' agosto 1916. Nei giornali della monarchia Gorizia fu sempre vista come città eroica, la roccaforte sul confine, un esempio di resistenza e lo stesso fu detto dei suoi abitanti.

La città si svuotò soltanto l' 8 agosto 1916, quando le autorità austriache, dopo tre giorni che la popolazione fuggiva, emanarono un ordine d'evacuazione della città e dei dintorni. Un' evacuazione mai riuscita, visto che molta gente non poté lasciare la città e rimase uccisa nei bombardamenti. Le 3.500 persone rimaste in città furono all'arrivo degli Italiani prima interrogate e poi divise in gruppi di simpatizzanti del Regno e non. Gli ultimi furono internati nelle Marche.

Però la città non finì mai di funzionare come città, anche nel periodo dei bombardamenti più atroci. I caffè, infatti, locali prestigiosi e amati dai soldati, non cessarono mai di lavorare. Poiché la prima cosa che si aprì dopo la ritirata delle truppe austriache furono proprio i caffè. Aprirono puntualmente, quando il fuoco cessò ...